

Kapitalismi – kuoleva vai tuleva?

PEKKA KOSONEN

I

Tekstini käsittelee nykykapitalismin teoreettisen tutkimuksen suhdetta yleiseen kapitalismiteoriaan, Marxin poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Kysymykseni on: onko kapitalismi jo kuolemassa vai yhä tulemassa?

Grundrissessa (GR 2, 132; MEW 42, 551, suom. muokattu) Marx kirjoittaa seuraavasti:

Niin kauan kuin pääoma on heikko, se turvautuu hävinneiden tai sen oman ilmaantumisen myötä häviävien tuotantotapojen kainalosauvoihin. Niin pian kuin pääoma tuntee itsensä vahvaksi, se heittää kainalosauvat pois ja liikkuu omien lakiansa mukaan. Kun se alkaa tuntea itsensä kehityksen esteeksi ja tulla tietoiseksi tästä, pääoma hakee turvaa muodoista, jotka näyttävät täydellistävän sen vallan, mutta vapaata kilpailua suitsiessaan samalla julistavat sen ja siihen perustuvan tuotantotavan hajoamista.

Yllä siteeratun kaltaiset lausunnot ovat johtaneet kahteen toisilleen vastakkaiseen tulkintaan kapitalismin muutoksesta. Ensimmäinen tulkinta korostaa, että uudet muodot näyttävät tekevän pääoman vallasta yhä täydellisemmän. Sen sijaan toinen tulkinta alleviivaa näiden muotojen julistavan pääoman vallan hajoamista.

Kapitalismin heikkenemistä tai hajoamista on hahmoteltu imperialismiteorioissa. Imperialismi on mahdollista nähdä heikkenevänä, jo kuolevana kapitalismina: monopolit jarruttavat tuotantovoimien kehitystä ja valtiosta tulee taantumuksellinen. Imperialismiteorioiden mukaan nämä kehityskulut ovat oireita pääomaan

perustuvan tuotantotavan hajoamisesta.

Mutta jos näin todella on, miksi potilas on elänyt näin pitkään? Mitä jos diagnoosi olikin väärä? Mitä jos pääoman valta onkin nyt vahvempi kuin koskaan? Rainer Funke (1978) onkin huomauttanut, että teorialat ”myöhäiskapitalismista” tai ”valtiomonopolistisesta kapitalismista” ovat horjuvia. Niiden mukaan kapitalismi on yhä hallitseva, mutta jatkuvasti heikompana ja heikompana. Vaihtoehdoksi tälle Funke tarjoaa omaa näkemystään, jonka mukaan kapitalismi on *vasta nyt* todella tulossa reaalisiksi.

II

Michel Aglietta soveltaa ”fordismin” käsitettä analysoidessaan tämänhetkistä kapitalismia teoksessaan *A Theory of Capitalist Regulation* (1979). Fordismi ei tarkoita kapeasti vain uutta tuottamisen tapaa, vaan olennaisesti myös palkkatyösuhteen yleistymistä ja kehittymistä.

Agliettan mukaan analyysin on lähdettävä liikkeelle siitä, ettei pääoma voi koskaan uusintaa itseään niin, että yhteiskunnalliset olosuhteet pysyvät muuttumattomina. Niinpä samalla kun työprosessi on uudelleenjärjestelty taylorististen periaatteiden mukaan, on syntynyt uusi yhteiskunnallinen normi työväenluokan kulutukselle. Fordismi oli ratkaiseva edellytys työn tuottavuuden kasvulle ja voiton suhdeluvun pitkäaikaiselle vakaudelle. Kapitalismilla ei siis Agliettan mukaan ole väistämätöntä taipumusta stagnaatioon.

Aglietta korostaa aivan oikein fordismin ja pääomasuhteen laajenemisen merkitystä talouskasvulle. Ongelmaksi jää kuitenkin se, kuinka nämä samat prosessit ovat johtaneet kriisiin. Fordismin kulta-aikana pääoman kasvava vaikutus, kapitalisaatioprosessi, loi uusia markkinoita ja paransi pääoman kannattavuutta. Enää sillä ei ole tätä vaikutusta. Ratkaiseva kysymys onkin, kuinka kapitalisaatioprosessi voi selittää nykyistä kriisiä. Aglietta argumentoi luokkataisteluiden työpaikoilla muuttuneen yhä intensiivisemmiksi, mutta ei ole selvää, että tämä olisi johtanut lisäarvon suhdeluvun laskuun.

Agliettan (1982) tuorempi selitys kuuluu: keskinäisriippuvaisten kansallisten kasvujärjestelmien hierarkkinen rakenne on muuttunut. Sodan jälkeinen Yhdysvaltojen hegemonia perustui pitkälti massatuotannon teknologioiden leviämiseen sekä kehittyneiden kapitalististen valtioiden välisen kaupan laajenemiseen. Tämä mahdollisti toisiaan täydentävien, itseään vahvistavien positiivisten ”hyvien kehien” synnyn Euroopassa. Kuitenkin juuri mallin menestys murensi tämän rakenteen tasapainoisuutta. Korkeaan tuottavuuteen ja joukkokulutukseen perustuvan tuotantomallin yleistyttyä kehittyneissä kapitalistisissa maissa toisiaan täydentävät

”hyvät kehät” vaihtuivatkin toistensa negatiivisia vaikutuksia vahvistaviksi noidankehiksi. Siitä huolimatta, että rahajärjestelmän epävakaus on osaltaan syventänyt nykyistä kriisiä, voidaan sen taustalla siis nähdä fordistisen tuotannon ja kulutuksen yleistymisen.

III

Joachim Hirschin (1980, suom. 1983) mukaan yhteiskunnan ”läpikapitalisaation” seurauksena on syntynyt ”turvavaltio”. Kapitalistinen kehitys on johtanut perinteisiin elämäntapoihin ja markkinoihin perustuvien yhteiskunnallisten suhteiden disintegraatioon. Tämän vuoksi sellaiset suhteet, jotka aikaisemmin pysyivät yllä lähes itsestään, on nyt synnyttävä byrokraattisen kontrollin ja sääntelyn avulla. Tässä on ”fordistisen turvavaltion” perusta. Se on turvavaltio kaksoismerkityksessä. Toisaalta se turvaa jäsentensä materiaalisen olemassaolon. Toisaalta se varmistaa yhteiskunnallisen ehdollistamisen, sääntelyn ja valvonnan avulla sen, että sen jäsenet mukautuvat järjestelmän funktionaalisiin vaatimuksiin. Tähän kehitykseen kuuluu luontaisesti laaja-alainen ja keskitetty sääntelyn, ohjauksen ja kontrollin byrokraattinen verkosto. Valtion tunkeutumista yhteiskuntaan voidaan siis pitää fordistisen disintegraation kääntöpuolena.

Hirschin tutkimus edustaa nähdäkseni ”tulevan kapitalismin” käsitettä erotukseksi ”kuolevasta kapitalismista”. Hirsch pitää viime vuosikymmenten kauaskantoisia yhteiskunnallisia muutoksia kapitalistisen kehityksen dynamiikan tuloksesta. Pääoman uusintaminen ei ole mahdollista ilman jatkuvaa maailmanlaajuista muutosta. Kyetäkseen uusintamaan itsensä pääoman on jatkuvasti uudelleenjärjesteltävä ja mullistettava niitä suhteita, joihin ihmiset yhteiskunnallistuvat. Seurauksena on pääomasuhteen tunkeutuminen kaikille elämänalueille, kaikkien yhteiskunnallisten suhteiden lisääntyvä tavaramuotoistuminen (”läpikapitalisoituminen”). Pääoman valta ei vähene, vaan kasvaa. Eräs tämän prosessin piirre on valtiokoneiston taipumus kasvaa samaan aikaan sekä yhä kattavammaksi että yhä vahvemmaksi.

Hirschin tekemä käsitteellistys on kuitenkin vasta alustava ja ainakin kaksi seikkaa siinä vaikuttavat ongelmallisilta. Ensimmäisen koskee kapitalisoitumisen vaikutuksia. On selvää, että ajatus kapitalisaatiosta käynnissä olevana prosessina antaa pääoman dynamisesta luonteesta stagnaatioteorioita paremman kuvan. Sen avulla on myös mahdollista kytkeä tuotantoprosessi yhteiskunnallisten suhteiden uusintamiseen. Kuitenkin Hirschin käsitteellistys johtaa paradoksaalisesti joihinkin samankaltaisiin tuloksiin kuin stagnaatioteoriat. Sekä stagnaatioteoriat että Hirsch korostavat kapitalismin kehityksen tuhoisia ja taantumuksellisia tendens-

sejä: kummallekin kehityksen päätendenssi on disintegraatio. Stagnaatioteorioista seuraa väistämättä tämä johtopäätös, kapitalisoitumisteoriasta ei.

Ongelmallista Hirschin tulkinnassa kapitalisaatioprosessista on, että hän näkee vain kapitalisaation tuhoisat vaikutukset. Mihin jäi Marxin näkemä ”pääoman suuri sivilisoiva vaikutus”? (MEW 42, 323; GR 1, 344.)¹ Nähdäkseni kapitalismilla ja sen historiallisella kehityksellä on kaksoisluonne. Kapitalismi yhtäältä synnyttää uusia tarpeita ja edistää ihmiskunnan yhteiskunnallistumista laadullisesti uudella tavalla. Kuitenkin se samaan aikaan toisaalta tukahduttaa näitä tarpeita, sillä yhteiskunnallistuminen tapahtuu pääomalle alisteisissa muodoissa. Tästä huolimatta se joka tapauksessa synnyttää uusia tarpeita ja elämäntapoja, jotka ovat perustana ajatuksille paremmasta yhteiskunnasta.

Toinen ongelmallinen piirre, johon haluan kiinnittää huomiota, on Hirschin analyysi valtiollisesta sääntelystä. Hän näyttää johtavan tämän sääntelyn läpikapitalisoitumisen tuloksista, sosiaalisesta disintegraatiosta: mitä enemmän sosiaaliset suhteet disintegroituvat, sitä välttämättömämmäksi byrokraattisesti järjestetty sääntely käy. Valtio siis täyttää disintegraation luomia aukkoja. Mutta voidaanko byrokraattien olettaa aina tunnistavan nämä aukot ja tietävän, kuinka niihin tulee reagoida? Ja vaikka tunnistaisivatkin, on kysyttävä, eikö muilla toimijoilla ja poliittisilla liikkeillä ole vaikutusta sääntelyn muodostumiseen. Nähdäkseni valtion toimintoja ei voi selittää vain viittaamalla joihinkin yleisiin järjestelmän tarpeisiin tai vaatimuksiin. On tarkemmin määriteltävä ne toimijat, jotka luovat nämä toiminnot, sekä ne mekanismit, joiden kautta ne toteutuvat. (Vrt. Giddens 1982.)

Funktionaalisten selitysmallien välttämiseksi on analysoitava eri toimijoita ja tasoja valtiossa. Sakari Hänninen (1981, 215–220) on esittänyt erään tällaisen erittelyn erottaessaan porvarillisen valtion kolme eri tasoa: julkisuusmuodon, organisoitumismuodon ja institutionaalisen muodon. Tasoilla on erilaiset tarinat ja niiden aikarakenteet ovat erilaisia, aina koko kapitalismin historiasta alati muuttuviin historioihin kapitalismin syklien aikana.

1 Marx kirjoittaa *Grundrisseissä* (GR 1, 344; MEW 42, 323, suom. muokattu): ”Vasta pääoma luo porvarillisen yhteiskunnan. Pääoma saa aikaan luonnon sekä itse yhteiskunnallisen yhteyden universaalien haltuunoton yhteiskunnan jäsenten toimesta. Tästä johtuu pääoman suuri sivilisoiva vaikutus. Pääoma tuottaa sellaisen yhteiskunnallisen vaiheen, johon verrattuna kaikki aikaisemmat vaiheet ilmenevät pelkkinä ihmiskunnan paikallisina kehityskulkuina ja luontoon kohdistuvana idolatrana.” Marx mainitsee sekä luonnon haltuunoton että tarpeiden ja elämäntapojen kehityksen. ”Tämän tendenssinsä mukaisesti pääoma pyrkii ylittämään niin kansalliset rajoitukset ja ennakkoluulot kuin luonnon jumalallistamisen. Yhtä lailla se pyrkii ylittämään sitä edeltäneet tiettyihin rajoihin itsetyytyväisesti suljetun olemassa olevien tarpeiden tyydyttämisen ja vanhojen elämäntapojen uusintamisen.” (Emt., suom. muokattu.)

IV

Lopuksi käsittelen kysymystä, onko ”kapitalismi jo kuolemassa vai yhä tulemasa”. Pyrin myös antamaan joitakin vastauksia. Lähtökohtaisesti kapitalisaatioteesi, ajatus ei-vielä kapitalistisesti strukturoituneiden yhteiskunnan osa-alueiden reaalisesta alistamisesta pääomalle sekä tähän sisältyvä kaikkien yhteiskunnallisten suhteiden tavaramuotoistuminen, voidaan hyväksyä. On kuitenkin muistettava, että tällä kehityksellä on myös sivilisoivia vaikutuksia. Kapitalisaatio on myös merkittävä valtion toimintojen muodostumisen ja muodonmuutosten näkökulmasta. Tässä mielessä *kapitalismi on yhä tänään tulemisensa prosessissa*.

Tämä johtopäätös vaatii kuitenkin tiettyjä *varauksia*. Pääomasuhteen laajentuminen ei välttämättä tarkoita pääoman parempaa kasautumista. Päinvastoin, juuri se on johtanut ongelmiin pääoman kasautumisessa.

Nykyinen kansainvälinen kriisi johtuu pohjimmiltaan kansainvälisten, keskinäisriippuvaisten kasvujärjestelmien hierarkkisen rakenteen muutoksesta. Noidankehät vahvistavat toisiaan kansainvälisessä taloudessa. Muutosta voi analysoida seurauksena massakulutukseen liittyvän korkean tuottavuuden yleistymisestä, toisin sanoen seurauksena kapitalisaation laajenemisesta kaikissa kehittyneissä kapitalistisissa valtioissa. Kapitalisaatio oli jonkin aikaa kykenevä tukemaan kansainvälistä taloutta, mutta sen laajeneminen on johtanut vaikeuksiin ja kriiseihin 70- ja 80-luvuilla.

Kapitalisaation myötä vahvistuneet valtion aktiviteetit ovat osoittautuneet ongelmallisiksi. Pyrkimys täystyöllisyyteen on heikentänyt pääoman asemaa tulonjaossa, sillä se on estänyt työttömien vara-armeijaa toimimasta kasautumisprosessia elvyttävänä paineena. Tällä on haitallisia seurauksia kasautumiselle. Kansainvälisten olosuhteiden ollessa suotuisia ongelma oli hallittavissa, mutta olosuhteiden muutos on tehnyt vaikeudet ilmiselviksi. Myös aikaisemmin vallinnut positiivinen yhteys kasvavien julkisten menojen ja kansallisvaltioiden maailmanmarkkinoilla saavuttaman menestyksen välillä on tullut kyseenalaiseksi. Uudessa tilanteessa kansainvälinen kilpailu päinvastoin edellyttää leikkauksia palkkoihin ja sosiaalimenoihin. Aikaisempien uudistusten peruminen ei kuitenkaan ole helppoa.

Lyhyesti sanottuna kapitalismin tulemisen prosessi, kapitalisaatio, edesauttoi pääoman kasautumista toisen maailmansodan jälkeen, mutta nyt sama prosessi näyttää ajaneen järjestelmän syvään kriisiin. Tästä näkökulmasta pääoman asema ei ole vahvistumassa. Mutta voiko sen sanoa heikkenevän? Ei oikeastaan: kriisi

itsessään ei tarkoita siirtymää pois kapitalismista, kapitalismin kuolemaa. Se ainoastaan osoittaa uusien ratkaisujen välttämättömyyden, ei sitä, kuinka luoda uusia yhteiskuntasuhteita, jotka eivät ole alisteisia tavaramuodolle tai valtiovalle.

Suomentanut Sauli Havu

LÄHTEET

- AGLIETTA, MICHEL (1979). *A Theory of Capitalist Regulation*. London: Verso.
- AGLIETTA, MICHEL (1982). World Capitalism in the Eighties. *New Left Review* 113/6, 5–41.
- FUNKE, RAINER (1978). Sich durchsetzender Kapitalismus. Eine Alternative zum spätkapitalistischen Paradigma. Teoksessa Ulrich Rödel, Tim Guldemann, Marianne Rosenstein, Frank Stille, Rainer Funke: *Sozialpolitik als soziale Kontrolle*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 219–228.
- GIDDENS, ANTHONY (1982). Commentary on the Debate. *Theory & Society*, 11(4), 527–539.
- HIRSCH, JOACHIM (1980). *Der Sicherheitsstaat. Das 'Modell Deutschland', seine Krise und die neuen sozialen Bewegungen*. Frankfurt a. M.: Europäische Verlagsanstalt.
- HIRSCH, JOACHIM (1983). *Turvavaltio. "Saksan malli", sen kriisi ja uudet yhteiskunnalliset liikkeet*. Suom. Veikko Pietilä ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- HÄNNINEN, SAKARI (1981). *Aika, paikka, politiikka. Marxilaisen valtioteorian konstituutiosta ja metodista*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- MARX, KARL (1986). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Kaksi osaa. Viitattu GR I ja GR 2. Suom. Antero Tiisanen. Moskova: Kustannusliike Edistys.